

Тяглість національної пам'яті: український дисидентський рух ХХ століття та роль у ньому Юрія-Богдана Шухевича

Андрій Валівко, аспірант¹ (ORCID: 0009-0006-9257-9997)

Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, Україна

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано вплив і методи українських дисидентів ХХ століття на збереження та відтворення національної пам'яті, висвітлено діяльність Юрія-Богдана Шухевича щодо захисту прав репресованих та збереження автентичної історичної правди.

Ключові слова: дисидентський рух, національна пам'ять, історична правда, Юрій-Богдан Шухевич, національна свідомість.

1. ВСТУП

Дослідження та збереження національної пам'яті становить фундаментальну основу будь-якого державотворчого процесу, виступаючи одним із найважливіших чинників формування політичної нації. Національна пам'ять є обов'язковим елементом для обов'язковою для ідентифікації народу як політичної нації. Вона забезпечує безперервність, тяглість історичного досвіду народу, створює сталий зв'язок між минулим, сьогоденням та майбутнім, є потужним фактором та інструментом соціальної консолідації, об'єднуючи різні верстви населення навколо спільних цінностей та ідей. Зокрема за умови усвідомлення народом власної унікальної ідентичності відбувається трансформація з етнічної спільноти у повноцінну політичну націю.

У ХХ столітті комуністична тоталітарна ідеологія здійснювала системну та всеохоплюючу діяльність для спотворення або й знищення національної пам'яті українського народу. У цих жорстоких умовах дисиденти відіграли ключову роль у збереженні історичної правди і зуміли не лише зберегти правдиве бачення минулого, але й передати це надбання наступним поколінням.

2. ВНЕСОК ТА ВПЛИВ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ У ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У 1960-1980-х рр. в Українській РСР провідне місце серед опозиційних сил займали кілька напрямів: український національно-визвольний рух, діяльність національних меншин (зокрема кримськотатарський та єврейський рухи за право повернення на історичну батьківщину), релігійне дисидентство (боротьба за свободу совісті), а також рух за соціально-економічні права. Значний вплив на формування українського дисидентства мала поразка національно-визвольної боротьби 1940-1950-х рр. у Західній Україні, що засвідчила безперспективність збройних методів опору.

В середовищі інтелігенції, студентства, молодих науковців і митців виникли нові ініціативи, спрямовані на захист української культури, мови, духовності. Це було прямою реакцією на політику русифікації, замовчування історичних трагедій та фальсифікацію минулого.

У межах деструктивного напрямку радянська влада методично замовчувала або кардинально спотворювала ключові епізоди української історії, які не вписувалися в офіційний наратив. Зокрема, героїчні сторінки Української революції 1917-1921 років та створення УНР подавалися виключно як «буржуазно-націоналістична авантюра»; багаторічна визвольна боротьба Організації українських

націоналістів та Української повстанської армії кваліфікувалася як «бандитизм» і «пособництво фашистам»; штучно організований Голодомор 1932-1933 років, що забрав життя мільйонів українців, або повністю заперечувався, або пояснювався «природними труднощами»; масові репресії 1930-х років проти української інтелігенції, селянства та духовенства виправдовувалися «боротьбою з ворогами народу»; насильницькі депортації цілих народів представлялися як «необхідні заходи безпеки».

В умовах тотального наступу на національну пам'ять саме дисидентський рух став ключовим bastionом інтелектуального та морального опору радянській політиці історичного нігілізму. Українські дисиденти взяли на себе місію зберігачів та трансляторів автентичної історичної правди, усвідомлюючи, що без збереження пам'яті про минуле неможливе національне майбутнє [2]. Вони створили підпільну мережу збереження та поширення заборонених історичних знань, ризикуючи власною свободою та життям.

В'ячеслав Чорновіл займався документуванням порушень прав людини та репресій. У своїй праці «Лихо з розуму» зібрав та оприлюднив дані про судові процеси над українськими інтелектуалами, вказував на порушення процесуальних норм при арештах та під час судових засідань, відображав автобіографічні дані засуджених та передавав відомості про репресії у західні держави, що сприяло наданню розголосу у світі про порушення прав людини у СРСР. У його «самвидавському» журналі «Український вісник» публікувались відомості про арешти, суди та репресії дисидентів, документувались умови перебування політв'язнів у таборах, фіксувались катування ув'язнених. Особливо важливим було також те, що журнал містив листи, записки та маніфести дисидентів, що дозволяло залучати більше людей до протестного руху.

Василь Стус у свою чергу вніс вагомий внесок у збереження національної пам'яті діяльністю щодо збору усних даних очевидців Голодомору 1932-1933 років. Ним були задокументовані дані про конфіскацію продуктів у селян, масову загибель людей у селах, факти канібалізму.

Левко Лук'яненко зосереджувався на документуванні історії діяльності Української повстанської армії, збираючи свідчення учасників визвольних змагань, факти репресій проти них та їх родин, зберігаючи матеріали про діяльність підпілля.

Семен Глузман документував злочини радянського режиму, а саме практику каральної психіатрії, коли дисидентам приписували психічні хвороби та примусово відправляли в психіатричні лікарні, таким чином повністю

ізолюючи інакодумців застосуванням психотропних препаратів.

Діяльність дисидентів створювала ідеологічну основу для боротьби за свободу. Через самвидав, публічні виступи, літературу та підпільну діяльність вони поширювали ідеї національного відродження, демократії та прав людини. Їхні тексти, такі як «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, ставали інтелектуальними орієнтирами для майбутніх поколінь борців за незалежність.

Попри репресії, передано наступним поколінням правдиву історичну пам'ять, яка не була спотворена радянською цензурою. Через усні розповіді, літературні твори, поезію та підпільні видання вони зберігали і передавали знання про справжню українську культуру, мову, традиції та боротьбу за свободу.

3. ЮРІЙ-БОГДАН ШУХЕВИЧ ЯК УСОБЛЕННЯ ТЯГЛОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Постать Юрія-Богдана Шухевича посідає особливе місце в українській історичній пам'яті як унікальний феномен живого зв'язку між героїчним періодом національно-визвольних змагань середини ХХ століття та сучасною незалежною Україною.

Будучи сином Головнокомандувача Української повстанської армії Романа Шухевича, Юрій Шухевич почав зазнавати переслідувань з боку радянської влади ще з чотирнадцяти років через те, відмовився відректися від батька та співпрацювати з органами КДБ. Понад тридцятирічний період ув'язнення в радянських концтаборах та заслань не зламав волі Юрія Шухевича, а навпаки загартував його характер і поглибив усвідомлення важливості збереження національної ідентичності. В умовах жорстоких переслідувань він став частиною унікального середовища політичних в'язнів, де зберігалася і передавалася пам'ять про український визвольний рух.

Дисидентська діяльність Юрія-Богдана Шухевича розгорталася у кількох ключових площинах. Передусім він послідовно захищав інтереси репресованих однодумців: складав заяви на їхній захист, організовував акції протесту проти порушень прав людини, встановлював комунікаційні мережі між в'язнями різних концтаборів. Суттєвою складовою його діяльності стало розповсюдження самвидавної літератури, що фіксувала факти політичних переслідувань, репресивних кампаній та замовчуваних радянським режимом сторінок історії української національно-визвольної боротьби. У цих публікаціях центральне місце відводилося об'єктивному висвітленню діяльності ОУН та УПА, яку влада систематично намагалася дискредитувати. У такий спосіб Шухевич не просто продовжував справу, розпочату його батьком, а її трансформував її у сферу правозахисту та інтелектуального спротиву. Він втілював наступність поколінь - від збройного протистояння середини ХХ століття до мирного опору 1960-1980-х років.

Після здобуття Україною незалежності Юрій-Богдан Шухевич здобув статус одного з моральних лідерів у процесі формування державної меморіальної політики. На посаді народного депутата України він ініціював та лобював законодавчі рішення, спрямовані на реабілітацію борців за незалежність, офіційне визнання статусу вояків УПА як учасників національно-визвольного руху, а також на правове засудження злочинів комуністичного та нацистського тоталітаризму. У своїх публічних промовах він систематично наголошував на важливості державного визнання всіх поколінь захисників української державності. Серед його практичних здобутків слід відзначити ініціацію та безпосередню участь у підготовці, прийнятті та реалізації

закону «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», а також активну роботу у напрямі національно-патріотичного виховання молоді.

Юрій Шухевич долучився до повернення у суспільний дискурс численних замовчуваних епізодів національної історії, активізації меморіальних ініціатив - спорудження монументів, створення музейних експозицій, організації заходів. Його політична та громадська робота стала вагомим фактором утвердження концепції історичної безперервності української нації, оскільки він являв собою живе підтвердження того, що визвольна боротьба не припинялася попри будь-які репресивні заходи.

4. ВИСНОВКИ

Отже, завдяки надзвичайно активній громадській діяльності дисидентів українське суспільство отримало значний внесок у збереження історичної правди та формування національної свідомості. Дисиденти, ризикуючи власною свободою і навіть життям, збирали, документували та зберігали тисячі свідчень про репресії, порушення прав людини, політичні переслідування та злочини радянського режиму. Ці документи, стали безцінним джерелом інформації, яке допомогло розкрити правду про масштаби тоталітарного терору в Україні.

Ними була створена і збережена альтернативна версія української історії. Протистоячи офіційній радянській пропаганді, яка спотворювала історичні факти та применшувала значення української культури й державності, дисиденти розробили та популяризували альтернативний історичний наратив. Вони досліджували заборонені сторінки минулого, відроджували пам'ять про Голодомор, Українську Народну Республіку, визвольний рух і діяльність таких організацій, як ОУН та УПА, протиставляючи їх радянським міфам.

Юрій-Богдан Шухевич став унікальним феноменом української історичної пам'яті - постаттю, яка втілювала зв'язок між повстанським минулим національно-визвольної боротьби ХХ століття та сучасною незалежною державою. Завдяки його особистим свідченням та громадській діяльності відбувалося не лише збереження пам'яті про конкретні історичні події, а й було здійснено значний вплив на формування сучасної української національної ідентичності.

Список літератури

1. Бажан О.Г. ДИСИДЕНТСЬКІ (ОПОЗИЦІЙНІ) РУХИ 1960–1980-х РОКІВ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dysydentski_rukhy_1960_1980_v_Ukr (дата звернення: 22.09.2025).
2. Мельникова О. ОСОБЛИВОСТІ ДИСИДЕНТСЬКИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНІ 1960 – ПОЧАТКУ 1990 рр. : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій. 399 с. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/dissertations/K08.05.1.19/dissertation_5b9e2d0878399.pdf (дата звернення: 24.09.2025).

¹ Робота виконана під керівництвом д-ра істор. наук, проф. Василя Деревінського.